

СТРАНИЦИ ОТ ИСТОРИЯТА НА ЗАКОНА ЗА НАСЛЕДСТВОТО ОТ 1890 ГОДИНА

*Евгени Йочев**

Законът за наследството има богата и интересна история, която, макар и условно, може да се раздели на три етапа. В началния етап се създават първите предварителни проекти; вторият етап е най-важният и същественият, защото през него е разработен и приет българският Закон за наследството; третият е свързан с промените, които се правят в закона.

Това е единственият закон, в който направените изменения и допълнения представляват връщане към традициите и практиката на обичайното право.

След Освобождението повече от десетилетие правораздаването в областта на наследяването се основава върху различни източници на право, които се прилагат едновременно и имат еднаква сила и валидност. Това са Законът за земите от 1858 г., френският Граждански кодекс (Code civil), шериатското наследствено право, Шестокнижието на Арменопуло, Юстиниановото законодателство – 118-а новела, разпоредбите на средновековната Кормчая книга (Закон градски) и българското обичайно право. Те имат различно приложно поле и всеки от тях носи в себе си белезите на собствената си ограниченост и в известна степен несъвместимост с останалите. Най-съществено е различието между тях по отношение на наследствените права на низходящите от мъжки и женски пол. За разлика от римо-византийското право и турското законодателство, които третираат наследниците от двата пола като равноправни, при наличието на синове българското обичайно право напълно или частично лишава дъщерите от ба-

* Доцент, доктор на историческите науки.

щино наследство. Те получават само чеиз (прикя, зестра) от бащата, а след неговата смърт – от братята.¹

При правораздаването съдиите са се ръководили от своята подготовка и предпочитания.² В резултат съдебната практика се отличава с вътрешна противоречивост и липса на общозначими и задължителни критерии.

Обобщавайки съдебната практика преди и след Освобождението, Върховният касационен съд в редица свои решения (№ 17 от 26 март 1880 г.; № 169 от 1888 г.; № 160 от 1893 г. и № 424 от 1891 г.) утвърждава, че посочените „граждански закони на византийските императори, изложени в книгата на Арменопуло, а особено за наследственото право... изпосле са служили за ръководство на православните църковни съдове и като такива изпокон имат сила и значение на общи обичаи“³. Това разрешение не се приема еднозначно от специалистите и изследователите на наследственото право. Докато Петър Оджакوف⁴ и Петко Венедиков⁵ смятат, че то не отговаря на практиката и оспорват неговата правилност, Йосиф Фаденхехт⁶, С. С. Бобчев⁷ и д-р К. Стоилов⁸ отстояват противното мнение.

¹ **Бобчев, С.** Сборник на българските юридически обичаи. Ч. I. Т. I. Семейно право. Пловдив: Единство, 1896, 232–235; **Оджакوف, П.** Обичайно наследствено право. Русе: Д. М. Дробняк, 1885, 151–154; ЦДА, ф. 242 К, оп. 2, а. е. 26, л. 66; **Милкова, Ф.** Развитие и характер на османското поземлено законодателство от 1839 до 1878 г. – Исторически преглед, 1965, № 3, 31–56; 1968, № 5, 40–48; Към въпроса за развитието на наследствените права върху мирийските земи през периода 1839–1878 г. – Исторически преглед, 1961, № 3, 73–83.

² ЦДА, ф. 242 К, оп. 2, а. е. 12, л. 144; Стенографски дневници на IV ОНС, I РС, кн. 3. С.: ДП, 1985, с. 23.

³ **Симеонов, К.** Закон за наследството разяснен с практиката на ВКС. С.: Т. Т. Драгиев, 1936, с. 6, 7; Решение на ВКС № 17 от 1880 г.; Решение на I ГО на ВКС № 169 от 1888 г.; **Хинов, М.** Наръчник по закона за наследството с решения и определения на ВКС. Лом: Изгрев, 1938, с. 9.

⁴ **Оджакوف, П.** Цит. съч., 182–183.

⁵ **Венедиков, П.** Бележки върху чеиза и зестрата по действащото право у нас. – Юридически архив, 1934, № 6, с. 493.

⁶ **Фаденхехт, Й.** Трябва ли да се изменят наредбите на закона за наследство-то относително наследствената част на нисходящите от женски пол? – Демократически преглед, 1906, № 1, с. 30.

⁷ **Бобчев, С.** История на старобългарското право, С.: Албатрос, 1998, с. 385.

⁸ Стенографски дневници на V ОНС, II РС, кн. VI, с. 48.

Разнородната съдебна практика, продължила повече от десетилетие, предизвиква сериозни проблеми и напрежение в правораздавателната система и става причина за нарастващо с годините недоволство, особено сред селското население. Обстоятелството, че обичайното право не е описано и кодифицирано, създава „бъркотии и неразбории, които са коствували скъпо на наследниците“⁹. Всичко това налага необходимостта да се изработи един общ закон, който да урежда всички наследствени въпроси независимо от вида и характера на имота. Подготовката по създаването му е продължителна и съпътствана от неочаквани трудности и обрати. Българският законодател се изправя пред сериозен избор – да възприеме европейския модел на наследяване и да скъса радикално с обичайното право или да търси някакво компромисно решение, съобразявайки се с народните традиции, особено в селата.

Отличителна черта на дискусията е зависимостта ѝ от политическите нагласи в парламента, от обществената реакция на подкрепа или съпротива срещу определени текстове. Дебатът се води не само в комисиите и в пленарната зала, но и по страниците на специализираните юридически издания. Нещо повече, най-често той започва оттам. Негови инициатори са както поддръжници, така и опоненти на идеята, че санкционираният от обичайното право модел на наследяване трябва да се запази и да стане част от новия закон.

Независимо от това в никой от внесените за обсъждане в Народното събрание законопроекти не се мотивира официално отказът да се създаде един самобитен български закон за наследството, основан върху обичайното право, по подобие на практиката в някои европейски страни, в които се налага разбирането, че развитието на законодателството е процес на съчетаване на народните обичаи, националните особености и условия с опита и традициите на другите страни.

⁹ Стенографски дневници на IV ОНС, I РС, кн. 3. С.: ДП, 1885, с. 12.

За съставителите и на трите законопроекта – д-р К. Помянов, д-р В. Радославов и д-р К. Стоилов, въпросът по същество е пред-решен. От една страна, от обстоятелството, че обичайното право не е изучено, не е обобщено и неговото кодифициране ще изисква много време, а от друга – поради принципния избор на българския законодател за реципиране на западноевропейското право, възприет като основен метод за създаване на новите български закони.¹⁰ Затова, като осъзнават цялата сложност на проблема, неговото социално и икономическо измерение, те следват утвърдената вече практика на европеизация на българското законодателство, макар и с известни компромиси.

Подготовката на бъдещия закон за наследството започва още по време на правителството на умерените либерали начело с Драган Цанков. В началото на 1884 г. Министерството на правосъдието, ръководено от д-р Константин Помянов (1 януари – 29 юни 1884 г.), изпраща Окръжно № 942 от 16 февруари до председателите, мировите съдии и прокурорите с искане „да съобщят нуждните сведения, ако имат такива или могат да ги съберат в едно късо време от няколко месеца, относително народните обичаи по наследственото право“. Те са призовани да отговорят на следните 7 въпроса, свързани с изясняване на наследяването на мъжките и женските наследници, а именно: „1. За дележа на наследството между синовете, отделени и неотделени, дъщерите, женени и неженени, и други членове на едно семейство, след смъртта на бащата, и кому какъв дял се дава т.е. мъжките и женски наследници по равен дял ли вземат, а ако не такъв, то по каква част? 2. До гдето е жив бащата, разделя ли той имота си и как става тоя дележ? 3. Кое се практикува повече: дележ приживе на бащата ли, или след неговата смърт? 4. Ако членовете на семейството не се делят и при смъртта на бащата, то в такъв случай, какви са взаимните им права относително общия им имот? 5. На кое от чадата се дава бащината къща при делението на наследството,

¹⁰ Вж. Йочев, Е. Влиянието на обичайното право върху Закона за наследството. Научни трудове, РУ, т. 39, серия 5, Правни науки. Русе, 2002, 41–42.

как се дели въобще между разните наследници движимия и недвижим имот и прави ли се разлика между мъжки и женски наследници относително недвижимите имоти, особено като за нивя, ливади и пр.? 6. Хранениците или усиновените вземат ли дял от наследството, когато има прави или други наследници и какъв именно? 7. Мъжете и жените наследват ли едни другото и какви дялове вземат, когато имат деца или други наследници и – кога няма такива?¹¹.

Сам по себе си този факт разкрива стремежа за един по-цялостен подход при решаване на проблемите на наследяването, включващ съчетаването на обичайните норми с европейските принципи и начала. Предвид сложността на наследствената материя авторите на законопроекта смятат за необходимо да се изучи по-внимателно и задълбочено съществуващата обичайна практика в нейното многообразие в различните райони на страната. От съществуващите документи се вижда, че в посочения срок са получени отговори само от Плевен, представление № 543 от 26 май 1884 г., и от Търново, представление № 2477 от 30 май, които по-късно са включени в сборника на С. С. Бобчев.

В архивите на правосъдното ведомство е запазено само представлението на габровския мирови съдия Иван Пецов от 15 юни 1884 г., което с писмо на Министерството на правосъдието № 3231 от 7 юли 1884 г. е изпратено до Кодификационната комисия.¹² То е интересно с това, че разкрива етапите, през които преминава наследяването, и промените, които претърпява с времето. От представлението става ясно, че в годините на турското владичество имотът на бащата „какъвто и да е се е наследвал само от неотделените му мъжки чеда, които са си го споделяли по равно“. След влизането в сила на Закона за земите действието на обичая се стеснява изцяло в градовете, а в селата – отчасти, и делбата за-

¹¹ ЦДА, ф. 242 К, оп. 2, а. е. 26, л. 65; **Бобчев, С.** Сборник на българските юридически обичаи. Ч. I. Гражданско право, том II, отдели II, III и IV. Вещи; наследство; обезателства. С.: печ. „П. М. Бъзайтов“, 1902, с. 309, 310.

¹² ЦДА, ф. 242 К, оп. 2, а. е. 26, л. 65, 66.

почва да се извършва в съответствие с нормите на закона. „Дъщерите било то женени при живота на бащата си или останали неженени после смъртта му, започват да земат своята припадаща се част – по равно с братята си от известно имущество.“ Тази тенденция продължава и се развива след Освобождението, като вече обхваща целия имот на бащата. Нещо повече, след смъртта му „имуществото било то каквото и да е се наследва изравно от всичките му чада мъже и жени, женени и неженени, отделени или неотделени, в случай, че бащата не е направил някое особено распореджение“. Иван Пецов специално отбелязва този факт, като посочва, че след смъртта на бащата „не остава неразделено семейство“.

Макар и описващо народните обичаи в нетипичен земеделски район и непотвърдено официално с други данни от подобен род, представлението на габровския мирови съдия е доказателство за нееднородната обичайна практика, потвърждение, че принципът за равенство между наследниците от двата пола не е чужд на населението и в една или друга степен се прилага в страната.

През следващите две години работата по законопроекта за наследяването протича под непосредственото ръководство на д-р В. Радославов, министър на правосъдието (29 юни 1884 – 15 юли 1886 г.) в правителството на крайните либерали начело с Петко Каравелов.

На 30 юни с писмо на Министерството на правосъдието № 3142 законопроектът е внесен за разглеждане в Кодификационната комисия, която още същия ден го завежда с входящ № 53.¹³ В комисията законопроектът е представен от Христо Стоянов. Той отбелязва, че проектът „до нейде се е придържал о известните досега обичайни възгледи на народа по наследството, а в повечето се е водил по наследствения закон в Наполеонския граждански закон (Code civil)“¹⁴.

¹³ Пак там, л. 7.

¹⁴ Пак там, а. е. 12, л. 144.

На 22 ноември Министерството на правосъдието внася в Кодификационната комисия друг самостоятелен законопроект за даренията приживе и за завещанията. Неговото обсъждане започва на 14 декември 1886 година.¹⁵ Председателят на Кодификационната комисия Н. Михайловски предлага да се обединят двата законопроекта в един закон за наследството с две части: част първа – За наследяването по закона, и част втора – За наследяването по завещание. Предложението, макар и логично, не е прието от членовете на комисията. По всяка вероятност те се опасяват обединяването на двата законопроекта да не се окаже механично или да не се забави приемането на първия внесен законопроект.¹⁶

Разработването на два отделни законопроекта в известен смисъл става възможно поради смяната на министрите на правосъдието и тяхното различно виждане по въпроса. Въпреки това е налице стремеж да се усвои по-бързо материята, за да се избегнат трудностите, произтичащи от изискванията на Закона за земите. Все пак министерството дава предимство на законопроекта за наследяването по закона, а съдилищата са инструктирани в съответствие с Временните съдебни правила да се ръководят по Кормчаята книга относно даренията и завещанията.

Законопроектът за наследяването по закона съдържа 174 члена, обхванати в 6 глави: гл. I – „За отварянieto на наследството и за встъпването на наследниците“, чл. 1–6; гл. II – „За качествата, които се изискват за наследованието“, чл. 7–14; гл. III – „За разните редове на наследованието“, дял I – „Общи распореджания“, чл. 15–22; дял II – „За представителството“, чл. 23–28; дял III – „За редът на наследованието в нисходящата линия“, чл. 29; дял IV – „За редът на наследованието във възходящата линия“, чл. 30–33, и дял V – „За редът на наследованието в сребрената линия“, чл. 34–39; гл. IV – „За неправилните наследства“, дял I – „За наследованието държавни (мирие) и посветените (митруке) земи“, чл. 40–43; дял II – „За правата на незаконнородените чада

¹⁵ Пак там, л. 11, 14.

¹⁶ Пак там, л. 145.

по наследството и за техните наследници, кога успорят без потомство“, чл. 44–49; дял III – „За правото на преживелия съпруг или съпруга и на държавата“, чл. 50–58; дял IV – „За наследованието на монаси и архиереи“, чл. 59, 60; гл. V – „За приеманието на наследството и за отричанието от него“, дял I – „За приеманието“, чл. 61–70; дял II – „За отричанието“, чл. 71–79; дял III – „За описът, за законната му сила, и за обезателствата на наследникът под опис“, чл. 80–97; дял IV – „За празното наследство“, чл. 98–101; гл. VI – „За дележът и за привнасянията“, дял I – „За искът за дележ и за неговата форма“, чл. 102–126; дял II – „За привнасянията“, чл. 127–154; дял III – „За плащанието на дълговете“, чл. 155–166; дял IV – „За последствията на дележите и за обезпечението на дълговете“, чл. 167–169; дял V – „За унищожението на дележът“, чл. 170–174.¹⁷

Източниците, върху които се основава законопроекът, са различни от гледна точка на времето на действие и на характера си. Те са и стари, и нови, както законови, така и обичайноправни – Закон градски, Арменопуло, сръбският Граждански закон, турското законодателство, Code civil, българското обичайно право. Като цяло обаче се следва съдържанието на Наполеония кодекс. Избраната структура видимо е продиктувана от желанието за по-голяма конкретност и яснота на разрешаваните наследствени проблеми, поради което има глави с един или с 3–4 члена.

За по-малко от два месеца (ноември – декември 1884 г.) Кодификационната комисия завършва обсъждането на законопроекта. Напълно естествено основният спор, който водят членовете ѝ, е по въпроса да се даде ли пълно право на наследниците от женски пол да наследяват наравно с мъжките наследници цялото имущество на наследодателя, или да се запази начинът на

¹⁷ Пак там, а. е. 26, л. 80–89.

наследяване на държавните земи (мирие)¹⁸ и на земите метруке¹⁹, регламентиран в Закона за земите от 1858 година.

Член 40 от първоначалния проект постановява, че държавните и посветените земи „преминават изравно, даром и безплатно: 1. На мъжките и женски чеда, било те живели гдето лежат землите, било другаде. Ако починалий остави само мъжки или само женски чада землите също преминават на тях исклучително и даром“. Земите пълна собственост (мюлк)²⁰ се наследяват по същите правила (чл. 42). Равни части получават наследниците от двата пола и от посветените покрити градски имоти (чл. 43).²¹

Проблемът е основополагащ, защото се отнася непосредствено до характера, целите и обхвата на закона. Хр. Стоянов и И. Ковачев предлагат да не се бърза с въвеждането на принципа на равенство на половете, докато не се направят необходимите изменения в Закона за земите и не се подготви населението за това. Опасенията им, че подобна стъпка може да се окаже погрешна, а законът – неприложим, са напълно основателни и са съобразени със съществуващите обичайноправни традиции. От тази гледна точка двамата настояват законът „да се занимава само с „чистата и настояща собственост“, включваща земите мюлк, пари, дрехи и др. До каква степен проблемът е сложен, а дискусията – плодотворна, се вижда от позициите на участниците в нея. Така в хода на обсъждането Хр. Стоянов възприема налагащото се мнение, че законът „трябва да бъде пълен и систематичен“, да не се ограничава само с „чистата собственост“, а да регламентира и подялбата на земите.²²

¹⁸ Земите мирие са държавно имущество. Такива са нивите, ливадите, летните и зимните пасища, горите и други имущества от този род.

¹⁹ Това са т.нар. посветени земи, които са оставени за общо ползване, като например обществените пътища, пасищата за общо ползване на жителите на едно село или град и т.н.

²⁰ Това са дворни места, намиращи се във вътрешността на селата и градовете или по краищата им. Те се смятат за допълнение на жилищата и са в размер най-много до 460 кв. м.

²¹ ЦДА, ф. 242 К, оп. 2, а. е. 26, л. 88, 90.

²² Пак там, а. е. 12, л. 12, 13.

Закономерно в центъра на спора се оказва въпросът за отношението и съвместимостта между обичайното право и модерните европейски принципи и норми. Както просто и точно го дефинира О. Бурмов, „въпросът тук е да се придържаме към старото или към новото европейско начало“.

Разделението в комисията е дълбоко и ясно очертано. Лагерите са два. В първия са защитниците на обичайното право. Сред тях се откроява Н. Михайловски. Той предлага да се следва обичаят, т.е. жените да не може да наследяват ниви, ливади и курии, а те „да остават по право на мъжката част“. Във втория лагер влизат поддръжниците на европейското законодателство Хр. Стоянов, О. Бурмов и Д. Великсин. Тримата са единодушни, че законът не бива да се основава върху старославянските обичаи, които правят разлика между мъжките и женските наследници. Според Хр. Стоянов законодателят трябва да следва „всеобщия порядък на човечеството“ и да се ръководи от разбирането, че „обичаите падат щом има закон“. В шест точки той обосновава необходимостта да се въведе принципът на равенство между наследниците от двата пола.

Д. Великсин също смята за „неправедно да се прави разлика между мъжете и жените“. Той извежда на преден план икономически и социални аргументи относно притежаването и обработването на земята и поставя под съмнение, че грижата за земята ще бъде пълноценна и ефективна, ако остане само у синовете. Д. Великсин разглежда оземляването на дъщерите като предпоставка за тяхното задомяване и условие „за напред земята да може да се обработва“ и от тези позиции стига до заключението, че запазването на обичайните норми и традиции „не е в интерес на самата държава“.

Като анализира европейския опит и законодателната практика на Румъния и Гърция, О. Бурмов стига до следните два важни извода: първо, „никой народ не се е установил на обичайното право, когато то е било несправедливо и несъгласно с разума“, и второ, „щом един закон не отговаря на потребностите не трябва да се стесняваме да го изменяваме“. Неговите изводи имат пряко

отношение не само към Закона за наследството, но изобщо към законодателния процес в страната. Този подход позволява на О. Бурмов да заключи, че не е нужно „да се придържаме в старото, защото сме в нов век“²³.

Въпреки принципните и дълбоки разногласия комисията успява с мнозинство от един глас да отхвърли от глава IV – „За неправилните наследства“, дял I – „За наследованието държавни (мирие) и посветените (микруке) земи“, чл. 40–43.²⁴ Едновременно с това комисията не одобрява недопускането на завещание за държавните и посветените земи. Анализът на съдържанието на този текст показва трудностите, с които се сблъскват съставителите на закона, и практическата несъстоятелност на решението да се изведе завещанието в отделен закон.²⁵

По този начин се открива пътят към възприемане на европейските принципи и норми на наследяване и се създават условия и предпоставки законът да обхване цялото наследствено имущество, включително и земята. Горният извод се потвърждава от съдържанието на чл. 29, според който „Чадата или нихните наследници наследуват на баща си, на майка си, на деда си, на баба си или други възходящи, без разлика на пол или на първородство, и още ако и да произлизат от различни бракове те наследуват по равни части на глава, когато те са всички в първа степен и са повикани да наследуват самостоятелно, те наследуват по коляно, когато дохождат всички или някои по представление“²⁶.

Друг въпрос, който разделя членовете на комисията и предизвиква оживен спор, е този за наследствените права на незаконородените деца и мястото им в реда на наследяване. Според чл. 32 незаконородените деца не са наследници, а наследяват само когато са законно признати: „При законни чедата и нихни нисходящи незаконородените не наследуват, като няма завещание,

²³ Пак там, л. 12.

²⁴ Пак там, л. 14.

²⁵ Пак там, а. е. 26, л. 80.

²⁶ Пак там, а. е. 12, л. 13.

а само им се сдава от наследството прилична част за прехрана. Ако няма законни нисходящи и завещание незаконнородените добиват 1/6 част от наследството, което делят по равно между си²⁷. В хода на обсъждането се налага мнението, че признатите незаконнородени деца трябва „да бъдат турени за наследници подир законнородените“. Най-силно се противопоставят на това мнение И. Ковачев и Д. Великсин. Те аргументират своето несъгласие с факта, че незаконнородените деца са „резултат от блудство“, което е в разрез с нравите и морала на народа. По време на второто четене на този текст Хр. Стоянов и И. Ковачев отново изразяват резервите си по отношение на правата на незаконнородените деца. Те развиват своята първоначална теза, като поставят акцент върху традицията и християнския морал, и са единодушни в преценката си, че подобно решение „може да докара големи злини“. Истинската и голяма опасност според И. Ковачев е в това, че по този начин „се осветчава и се разпространява прелюбодеянието“. Той призовава колегите си „да не обръщат внимание на европейската цивилизация“, а да защитят християнската вяра. За разлика от тях О. Бурмов извежда на преден план кръвната връзка между наследниците и смята, че „прелюбодеянието не може да се спре“. Той предлага незаконнородените деца да се признаят за наследници „даже и когато има законнородени“, с аргумента, че „кръвта е силен мотив за равенство с другите еднокръвни чедата и не може незаконнородените да бъдат отвергнати до степен на нечовеци“²⁷. След проведените дебати комисията приема следния текст: „Законът отрежда реда на наследяване между законните наследници и преживелия съпруг. Когато няма такива могат да наследяват и незаконнородените, ако ли няма и такива, тогав наследява държавата“. Член 4 допълва, че законнородените и преживелият съпруг „добиват по право“²⁸.

Труден за разрешаване се оказва и въпросът за размера на наследството на преживелия съпруг. Независимо от предложе-

²⁷ Пак там, л. 14, 18.

²⁸ Пак там, л. 32.

нието да се възприеме начинът на наследяване от Code civil, одобреният текст (чл. 50/35) в законопроекта се основава на народните обичаи от Дупнишко и на сръбския Граждански закон, според който „Законната жена след смъртта на мъжа си, при живи чада, в случай на делба добива от него в равна с тях част, когато не е стъпила във втори брак. Ако ли повторно се ожени връща своя дял на законните наследници и задържа тя само предбрачните си подаръци, приданието и други имоти, които би тя имала като свое собствено. Ако не е раждала или няма живи чедата или нисходящи или други законни наследници законната жена добива 1/4 част от наследството“. При смърт на съпругата мъжът наследява по правилата, по които наследява жената (чл. 54/39).²⁹

Спор предизвиква и начинът на делене на домакинската община или на неразделената къща. Съдържанието на чл. 142 се основава на народните обичаи и на сръбския Граждански закон и отговаря на „семеиния живот и неразрушимите славянски обичаи“. Текстът постановява, че дележът „става според общите правила“, а членовете, които са се отделили и „са приели законния си дял“, не могат да участват в делбата.³⁰ Докато Хр. Стоянов отстоява тезата, че всеки закон, който не е съобразен с духа, нравите, обичайните права и нуждите на населението, не може да се приспособи успешно към условията в страната, то Н. Михайловски, О. Бурмов и Д. Великсин характеризират отстъплението от Code civil като връщане към старото, като опит членовете на домакинската община да се задържат насилно в нея. Видимо техните аргументи надделяват и разпоредбата е отхвърлена от мнозинството.³¹

Интерес предизвиква и отношението на комисията към начина на наследяване на чужденците. Член 9 предвижда те „да наследяват, да разполагат и да получават по същия начин, както и

²⁹ Пак там, а. е. 26, л. 19, 20.

³⁰ Пак там, л. 31.

³¹ Пак там, а. е. 12, л. 31.

българите по цялата територия на Княжеството³². Като отчита характера и действието на съществуващите капитулации, комисията не одобрява чл. 9 и 10 от законопроекта.

Тя е единодушна и приема без дискусия, че нормирането на наследяването на монаси и архиереи и на постъпващите в иночески чин (дял IV – „За наследованието на монаси и архиереи“, чл. 59, 60, от глава IV) няма място в закона.

За задълбоченото обсъждане на законопроекта говори и фактът, че Кодификационната комисия отхвърля 19 члена, или повече от 1/10 от общия им брой, в това число и два дяла на гл. IV – дял I и дял IV. Внесени са съществени промени и в съдържанието на отделни текстове.

Разискването протича на фона на силни обществени реакции и съпротива от страна на защитниците на обичайното право. Петър Оджакوف подлага законопроекта на остра критика. В написаното за целта сравнителноисторическо критическо изследване той разкрива дълбоките и здрави корени на обичайните традиции и на правното съзнание в семейния бит на народа. Петър Оджакوف отстоява тезата, че равенството между мъжките и женските низходящи наследници няма място в българското законодателство, защото е несправедливо и противоречи на обичайните традиции и норми. Нещо повече, според него то е неразбираемо за българския земеделец и ще остане такава. Всичко това му дава основание да заключи, че равенството между мъжките и женските низходящи наследници е неприемливо и вредно от стопанска и социална гледна точка не само за българския селянин, но и за страната.³³ По оценката на Й. Фаденхехт книгата на П. Оджакوف „изчерпва всички възражения“, които могат да се направят против правото на синовете и дъщерите да наследяват поравно.³⁴ Реакцията на защитниците на обичайното право показва, че идеята да се съхванят обичайните норми и традиции има широка

³² Пак там, а. е. 26, л. 80.

³³ Оджакوف, П. Цит. съч., 27–44, 150–156, 190–200.

³⁴ Фаденхехт, Й. Цит. съч., с. 25.

обществена подкрепа. В този смисъл академичният спор допълва дискусиата в комисията, хвърля повече светлина върху несъвместимостта между обичайните норми и европейските принципи в наследяването и позволява по-ясно да се разбере защо опитът за тяхното съвместяване се оказва неудачен.

На 5 януари 1885 г. с доклад № 2 до Негово Височество княза министърът на правосъдието д-р В. Радославов моли законопроектът „За наследованието по закона“ да се внесе в Народното събрание. Два дни по-късно с писмо № 64 законопроектът е изпратен до председателя на парламента.³⁵ В съответствие с правилника на Народното събрание на 11 януари законопроектът е предаден на съдебната комисия за изучаване, където остава, без да бъде разгледан. Краткото му представяне е белязано от спора относно авторството на закона между д-р Васил Радославов и неговия предшественик д-р Константин Помянов. Претенциите на последния, че е един от авторите на проекта, който е създаден по негово време, са напълно основателни, но въпреки това не се приемат от следовника му.

Законопроектът има за цел да уреди само наследяването по закон и „да тури еднакъв наследствен ред в всичкото Княжество, да улесни съдилищата и съдиите в случай на препирни и най-подир да спомогне за мирното и бързо разрешаване на последните“³⁶. Той усвоява основни принципи на наследственото право, отнасящи се до същността на наследството, реда на наследяване, неспособните и недостойните да наследяват лица и други принципи, които по-късно намират място в закона от 1890 година.

Законодателят следва европейския модел и въвежда принципа на равенство между наследниците от двата пола. Незаконородените деца не са признати за равноправни наследници и като такива получават част от наследството, която да им стига за прехрана, когато наследодателят има законни деца и техни наследници и не е оставил завещание. Незаконородените деца „добиват

³⁵ ЦДА, ф. 173 К, оп. 1, а. е. 117, л. 104.

³⁶ Стенографски дневници на IV ОНС, I РС, кн. 3. С.: ДП, 1885, с. 12.

1/6 част от наследството, когато няма законни нисходящи и завещание“, която делят поравно помежду си.

При определянето на размера на дела на законната съпруга законодателят се ръководи от два критерия: 1) наличие на нисходящи наследници и 2) семейно положение на жената – дали остава вдовица, или е омъжена повторно. Член 4 поставя „законните наследници и преживелия съпруг в равно положение“. Въпреки това под влияние на обичайното право законопроектът предвижда жената да наследява равна част с децата, но само ако не е встъпила във втори брак. В случай че се омъжи повторно, тя връща своя дял на законните наследници и запазва за себе си предбрачните дарове и имотите, които са нейна собственост. При липса на живи деца или техни нисходящи жената получава 1/4 от наследството на съпруга си. Тя става притежател на цялото имущество, когато починалият не е оставил роднини в степен, която може да наследява. По същия ред наследява и преживелият съпруг. Когато няма наследници или преживял съпруг, наследява държавата.

Законопроектът възприема принципа „никой не може да бъде принуден да стои неделен“, но уредбата му става по един внимателен и придружен с условности начин. С цел да предотврати неограниченото раздробяване на земята, което би предизвикало непредвидими икономически и социални проблеми, вносителят изисква при образуването и съставянето на дяловете „да се избягва, колкото се може дробението на недвижимите имоти и разделението на работението им“. Според вносителя това може да се постигне, ако във всеки дял има „същото количество движими и недвижими имоти, права или земания от еднакво естество и стойност“³⁷. В това отношение усилията на авторите на проекта са недостатъчни, но те посочват пътя, по който трябва да се върви, и очертават рамката на бъдещото законодателно уреждане на проблема.

³⁷ Стенографски дневници на IV ОНС, I РС, кн. 3. С.: ДП, 1885, с. 12, 23 и сл.

Самото име на законопроекта – „За наследованието по закона“, показва неговия най-голям недостатък. Той е непълен, защото не съдържа наследяването по завещание. След отказа на членовете на Кодификационната комисия да обединят двата законопроекта този за даренията приживе и за завещанията е изоставен и забравен. По всяка вероятност обсъждането му се прекратява, след като законопроектът за наследяването по закона не е гласуван.

Първият законопроект за наследството разкрива стремежа на нормотворците да следват европейските принципи и начала при наследяването. По-нататък този подход се възприема и развива от съставителите на следващите два законопроекта. В същото време ясно се очертава конфликтът между европейското законодателство и обичайните норми и традиции, но и той остава да бъде разрешен от бъдещите законодатели.

Този първи етап от историята на наследственото право у нас завършва с разработения три години по-късно нов законопроект под ръководството на д-р Константин Стоилов, министър на правосъдието (26 август 1886 – 12 декември 1888 г.) в правителството на Стефан Стамболов. Какво го отличава от законопроекта „За наследованието по закона“? На първо място – големият брой източници. Това са: френският и особено италианският Граждански кодекс, руският и сръбският Граждански закон наред с гражданската част на Кормчаята книга. На второ място – положените сериозни усилия за изучаване и обобщаване на обичайното право. И на трето място – подходът на работа. От една страна, се вижда критичното отношение към всеки текст, заимстван от отделните източници, а от друга – усилията на авторите да приспособят проекта в най-пълна степен към „народния бит и нуждите на страната“³⁸.

Авторите на законопроекта използват резултатите от анкетата, проведена от Министерството на народното просвещение. За

³⁸ Стенографски дневници на V ОНС, II РС, кн. 6. С.: ДП, 1888, с. 48.

по-малко от месец министър Годор Иванчов (26 август 1886 – 28 юни 1887 г.) изпраща две окръжни до председателите на съдилищата, прокурорите и мировите съдии – от 21 ноември 1886 г. (№ 7749) и от 4 декември с.г. (№ 7986). Те съдържат същите въпроси, включени в анкетата от 1884 година. За разлика от тогава този път отговорите са повече и от различни селища в страната – София, Видин, Враца, Кула, Севлиево, Габрово, Ново село, Разград, Бяла и др. Това дава възможност да се очертае една по-богата и всеобхватна картина на юридическите обичаи и традиции в съединена България.³⁹

Законопроектът на д-р К. Стоилов се отличава с това, че обхваща цялата материя и включва както наследяването по закон, така и завещанията и делбата. Състои се от две книги. Книга първа – „За наследяването по закон“ (чл. 1–160), включва изцяло законопроекта от 1885 г. с незначителни промени, повечето от които редакционни. Книга втора – „За завещанията и за даренията приживе“ (чл. 161–348), има следното съдържание: глава първа – „Общи распоредждания“; глава втора – „За способността да се располага или приеме чрез дарение приживе или чрез завещание“; глава трета – „За располагаемата част и за намалението“; глава четвърта – „За завещателните распоредждания“; глава пета – „За даренията приживе“; глава шеста – „За распореджданията, позволени за в полза на внуците и дарителя, или завещателя, или на чадата на неговите брат и сестра“; глава седма – „За дележите направени от родители или други възходящи, между техните нисходящи“; глава осма – „За даренията, направени чрез брачен договор на съпрузите и на чадата, които ще се родят от брака“; глава девета – „За распореджданията между съпрузи, било чрез брачен договор, било в продължение на брака“.

От законопроекта на министър д-р В. Радославов са запазени формулировките относно равенството между наследниците от двата пола – чл. 24, наследяването на преживелия съпруг – чл. 34–

³⁹ **Бобчев, С.** Сборник на българските юридически обичаи..., 310–321.

36, и на незаконородените деца – чл. 37. В последния текст думите, че незаконородените деца получават само „прилична част за прехрана“, се заместени с конкретното уточнение – „1/10 част от наследството за прехрана“. Предвижда се децата, плод на „прелюбодеяние, запретен брак или кръвосмешение“, да получават само прехрана – чл. 41, както и изискването на чл. 101 да се избягва раздробяването на земята при съставянето на дяловете.

Авторите на законопроекта търсят конкретно и трайно решение на проблема за раздробяването на земята – законопроектът изисква, когато недвижимите имоти не могат да се делят удобно, да се разпродадат, като за купувачи се предпочитат „преди всичко сънаследниците живеещи в същата община, съгласно чл. 45 от Закона за земите“ (чл. 100). Наследниците от женски пол „не наследяват дял от земите в натура, а само стойността по оценение“, ако се числят към друга селска община.⁴⁰

На 22 ноември 1888 г. с писмо до председателя на НС (№ 8427) законопроектът е внесен за обсъждане от II сесия на V ОНС. Приет е на първо четене по принцип, но не влиза в пленарната зала за обсъждане поради оставката на д-р К. Стоилов и излизането му от правителството на Ст. Стамболов. Причините са разногласията в правителството и споровете, възникнали при гласуването на законопроекта за Наказателния закон, също дело на д-р К. Стоилов.

Така по стечение на обстоятелствата този законопроект за наследството също не е приет. Неговото значение е в това, че става изходна база и основа на бъдещия закон. По този начин приемствеността се превръща в отличителна черта на законодателния процес по съставяне на първия български Закон за наследството.

⁴⁰ Стенографски дневници на V ОНС, II РС, кн. 6. С.: ДП, 1888, с. 48, 50, 52, 56.